

LITERATŪROS TEORIJA BENDROSIOS MENO TEORIJOS POŽIŪRIU

1984 m. balandžio 6 d. TSRS Filosofų draugijos Lietuvos skyriaus Estetikos sekcija organizavo simpoziumą tema „Literatūros teorinės problemos bendrosios meno teorijos požiūriu“. Jame buvo aptarti kai kurie metodologiniai literatūros teorijos aspektai. Svarstyimo pagrindu pasirinktos dvi beveik vienu metu (1983 m.) pasirodžiusios knygos: V. Zaborskaitės „Literatūros mokslo įvadas“ ir V. Kubiliaus parengta „Literatūros teorijos apybraiža“.

Spausdiname V. Zaborskaitės ir V. Kubiliaus išangines pastabas ir sutrumpintas bei pakoreguotas diskusijos dalyvių nuomones.

V. ZABORSKAITĖ. „Literatūros mokslo įvadas“— tai vadovėlis filologinių fakultetų pirmojo kurso studentams. Adresatas didžiaja dalimi lėmė knygos pobūdį ir tikslus. Vadovėlyje buvo siekiama duoti klasikinės, tradicinės literatūros teorijos pagrindus, orientuotis į šiuo metu galiojančias mokymo programas. Antra vertus— norėjosi įvesti ir naujesnius teorinės minties aspektus, jau prigijusius literatūros moksle ir kritikoje. Rūpėjo pabrėžti kūrybinį pradą grožinėje literatūroje, tikrovės duomenų transformavimo galimybes ir prasmę; literatūrinių konvencijų ir tradicijų svorį kūrybos procese, jų reikšmę ir vietą visos literatūros struktūroje; kūrinio daugiaprasmiškumą, literatūrinio teksto suvokimo aktyvų pobūdį; kiek naujai pažvelgti į grožinės kalbos prigimtį. . . Daugiausia dėmesio skirta literatūros kūriniai— jo teorijai, analizės principams ir metodikai. Visa tai iliustruojama konkrečių interpretacijų pavyzdžiais, nes laikomasi požiūrio, kad mokėjimas suvokti konkretų kūrinį, jo prasmę ir raiškos ypatybes yra bet kurių filologinių studijų išeities taškas, o taip pat bet kokio literatūros tyrinėjimo bei interpretavimo pagrindas.

V. KUBILIUS. Neseniai Lietuvoje svečiavosi Endre Boitaras, dirbęs Vengrijos Mokslų Akademijos literatūros institute. Jie, kaip ir mes, rašo kolektyvinę „Literatūros teoriją“. „Tai beviltiškas užsiėmimas, nes literatūros teoriją gali parašyti tik vienas žmogus“,— pasakė E. Boitaras.

Ir mes rašydami tą patį jautėme. Literatūros teorijos vadovėlis ar kursas yra savotiškas žmogaus filosofavimas apie literatūrą, kuris privalo turėti vidinę raidą, o to negalima suplanuoti. Galima suplanuoti skyrius ir medžiagą, bet negalima suplanuoti minties eigos. Kiekvieno literatūrologo mąstymo logika skirtinga, ir jas sukoordinuoti į vientisą konceptualinį mąstymą labai sunku. Gal reikia vienminčių, o mūsų knygą rašė įvairių kartų, svarbiausia, įvairių pažiūrų ir metodinių nuostatų žmonės. Vienas pavyzdys. Yra tokie terminai — literatūros srovė ir literatūros kryptis. Mano supratimu, romantizmas, realizmas yra literatūros srovės. Tai platesnis terminas negu literatūros kryptis. Bet niekaip negalėjau įtikinti autoriaus, nes kiekvienas save gerbiantis literatūrologas mano esąs suvereni valstybė. Tačiau tai periferiniai dalykai.

Svarbiausias uždavinys, kurį mes kėlėme kurdami „Literatūros teorijos apybraižą“, — absorbuoti į šį tekstą kuo daugiau lietuviškos medžiagos, lietuviškos teorinės minties, įtraukti kuo daugiau lietuvių kultūros klodų, kad knyga įeitų į mūsų dabartinę situaciją kaip tam tikra mąstymo atkarpa, kaip tam tikras žingsnis, kaip mėginimas susivokti, kokią literatūrą mes turime. Knyga neturėjo virsti universalių schemų samplaika. Manau, kad ta orientacija pasiteisino, nes kitaip nebūtų reikalo rašyti originalų „Literatūros teorijos“ tekstą — galima išsiversti.

Buvome užsibrėžę dar vieną uždavinį. Knyga neturėjo būti abstrakčių teorinių postulatų ir teorinių apibrėžimų virtinė, neturėjo virsti sudėtinga anstatų konstrukcija virš gyvosios literatūros. Norėjom, kad tai būtų natūralus ir gyvas literatūros suvokimas, demonstruojantis šiuolaikinį traktavimą. Be abejonės, teoriniai apibrėžimai ir teorinės premisos reikalingos, bet literatūros teorija nėra vien definicijos. Jei įvedama kokia nors teorinė sąvoka, ji turi paaiškėti ne iš abstrakčių apibrėžimų, bet iš kūrinio gyvo interpretavimo, iš pačios literatūros suvokimo. Tik tada teorinė sąvoka įeis į pačios literatūros kūną. Mokyklos praktika rodo, kad dabar didžiausi sunkumai yra suvokti šiuolaikinę literatūrą. Yra nemažas atotrūkis tarp šiuolaikinės literatūros praktikos, jos estetinių pozicijų ir visuomenėje išsigalėjusio jos suvokimo bei interpretacijos. Sumažinti šią distanciją ir buvo mūsų uždavinys.

Neseniai „Kultūros baruose“ perskaičiau V. Žilinskaitės interviu. Įstrigo viena mintis: rašytojas yra paslaptis; kiekvienas rašytojas yra sau ir savo kūrybai paslaptis, ir jos negalima apibrėžti aprioriškai. Man regis, kad ir mūsų teoriniai svarstymai tos paslapties iki galo neišaiškina. Mes vaikštome aplinkui ar netoliese, bet tam tikras paslapties momentas meninėje kūryboje vis tiek išlieka, kad būsimieji naujų „literatūros teorijų“ autoriai turėtų darbo ir gražių iliuzijų.

Ž. JACKŪNAS. Aptardamas prof. V. Zaborskaitės „Literatūros mokslo įvadą“ bei Lietuvių kalbos ir literatūros instituto darbuotojų parengtą „Literatūros teorijos apybraižą“, daugiausia dėmesio norėčiau skirti kai

kuriems estetikos teorijos trūkumams, pasireiškiantiems ir šiose knygose. Bet pradžioje keletas žodžių apie šių darbų reikšmę.

Vertindami aptariamą knygą šiuolaikinės lietuvių kultūros kontekste, turime pripažinti, kad tai — reikšmingas mūsų humanitarinės kultūros, mokslo laimėjimas. Ilgą laiką tenkinęsi verstiniaus G. Abramovičiaus, L. Timofejevo darbais, dabar galime pasidžiaugti turį originalius veikalus.

Šių literatūros teorijos knygų pasirodymas nėra atsitiktinis. Kalbant apie jų atsiradimo prielaidas, pirmiausia reikia pažymėti tą aplinkybę, jog subrendo kūrybinga pokario metų inteligentijos karta. Labai didelę reikšmę aptariamų veikalų pasirodymui turėjo mūsų literatūros istorikų darbai: be tokios lietuvių literatūros istorijos, kokią turime šiandien, šias knygas būtų labai sunku parašyti. Nepamirština, žinoma, ir pati mūsų literatūra — įvairialytė, išsikerėjusi tematiniais, žanriniais ir kitais požūriais. Ji pati duoda dėkingą medžiagą teoriniams apibendrinimams, išvados, kurios yra akumuluotos apžvelgiamuose darbuose. Pagaliau tam tikrą vaidmenį suvaidino ir ta aplinkybė, kad mūsų teorinė mintis vis drąsiau, kūrybingiau naudojasi pasaulinio literatūros mokslo pasiekimais.

Žvelgdami į nagrinėjamus veikalus šiuolaikinių šalies ir užsienio tyrinėjimų fone, turėtume, matyt, juos vertinti kiek santūriau. Aš nesu kompetentingas taip vertinti, todėl mano nuomonė šiuo atžvilgiu negali nebūti daugiau ar mažiau subjektyvi.

Man atrodo, kad abiejose knygose vis dėlto per mažai atsispindi šiuolaikinis pasaulinio literatūros mokslo metodologinis kontekstas. Pavyzdžiui, užsienio teorinių kryptių apžvalga baigiama struktūralizmu. Neužsimenama apie, mano manymu, šiuo metu didelę įtaką įgyjančią vadinamąją „receptijos estetiką“, plėtojamą Konstancos mokyklos Vakarų Vokietijoje atstovų, apie hermeneutikos ir iš dalies fenomenologijos idėjų poveikį literatūriniam tyrinėjimams.

Dėmesio stoka užsienio literatūros mokslo teorinei situacijai (tai iš dalies nulėmė vadovėlinė abiejų knygų paskirtis) sąlygojo nepakankamai problemišką medžiagos pateikimą. Susidaro įspūdis, kad vyrauja vieni atsakymai, per mažai parodomi skirtingi požūriai, problemiški momentai.

Ši aplinkybė sąlygojo ir kiek tradicišką abiejų knygų struktūrą. Jose nepakankamai iškeliama literatūros kūrinio suvokimo problema. Tiesa, prof. V. Zaborskaitės darbe yra nedidelis skyrelis apie kūrinių suvokimą — viso labo trys ar keturi puslapiai. To, žinoma, nepakanka. Manychiau, kad kūrinio suvokimo, interpretacijos ir vertinimo problemoms reikėtų atskiro nemažo skyriaus. Interpretacijų pagrįstumo, jų istorinės, kultūrinės ir individualios determinacijos, kūrinių vertinimo kriterijų klausimai yra gana sudėtingi, įvairiai aiškinami, todėl jie verti išsamesnės analizės. Estetika ir literatūros teorija (Konstancos mokykla, hermeneutikos ir fenomenologijos inspiruojami literatūros teoriniai darbai) šian-

dien yra aiškiai parodžiusios, kokią didelę reikšmę meno, taigi ir literatūros, kūrinio funkcionavimui turi suvokėjas.

Nepakankamas dėmesys kūrinio suvokimo problemoms sąlygoja kai kuriuos kitus trūkumus. Pavyzdžiui, aptariant kūrinio struktūrą, mūsų teoriniuose darbuose apie ją dažniausiai kalbama taip, tarsi ši nebūtų nei subjektyviai, nei istoriškai determinuota. Kaip žinia, „Hamletą“ galima interpretuoti kaip etinę dramą, socialinių bei politinių įvykių atvaizdą, arba aiškinti ją, remiantis Z. Froido teorijos terminais ir pan. Suprantama, kiekvienu atveju bus iškeliami skirtingi veikalo prasmės aspektai, aktualizuojamos kitos reikšmės. Kūrinio struktūra, kaip jo prasmės išraiškos būdas, irgi yra reliatyvizuojama išreiškiamos prasmės atžvilgiu. Taigi nėra nei pastovios, objektyvios, vienintelės kūrinio prasmės, nei tokios pat vienintelės, objektyvios jo struktūros. Žinoma, šio teiginio nedera absoliutinti, yra tam tikri pastovesni kūrinio struktūros elementai, išliekantys invariantiškai skirtingų interpretacijų atžvilgiu.

Literatūros kūrinio struktūros, turinio išraiškos būdų (formos) priklausomybė nuo istoriškai konkrečios kūrinio interpretacijos, nuo suvokėjo istorinio, socialinio, kultūrinio sąlygotumo bei individualių savybių per mažai iškeliami ir aptariamuose literatūros teorijos darbuose. Tokį įspūdį sustiprina dar ir tai, kad juose daug kur vyrauja psichologinis požiūris į kūrinio suvokimą.

Dabar noriu pereiti prie pagrindinės savo pasisakymo temos, t. y. plačiau pakalbėti apie gnoseologinio, psichologinio ir vertybinio, arba aksiologinio, požiūrių į kūrinį vietą šiose knygos bei mūsų estetinėje literatūroje apskritai. Bendrą įspūdį išsakyčiau taip: pirmiesiems dviem aspektams — pažintiniam (gnoseologiniam) ir psichologiniam — skiriama per daug dėmesio, o aksiologiniam — per mažai. Galima teigti, kad daugelis mūsų estetikos darbų tebekenčia dėl aksiologinės mažakraujystės.

Ši bėda yra susijusi su bendresnių estetikos problemų, pirmiausia estetinio suvokimo, sampratos trūkumais. Estetinis suvokimas aiškinamas dažniausia laikantis tų pačių dviejų požiūrių — gnoseologinio ir psichologinio. Teigiama, kad estetinis suvokimas visada remiasi betarpišku jusliniu kontaktu su tikrove. To juslinio kontakto rezultatas — juslinis suvokimas — yra estetinio santykio gnoseologinis pagrindas. Beje, šis pagrindas, nors ir suvokiamas iš esmės vadovaujantis gnoseologiniu požiūriu, išreiškiamas daugiausia psichologijos terminais. Kitas estetinio suvokimo elementas — tai subjekto reakcija į jusliškai suvokiamą tikrovę, jos juslines kokybes. Teigiama, kad suvokimo subjektas reaguoja į suvokiamą tikrovę, ją išgyvena. Pavyzdžiui, „Literatūros mokslo įvade“ rašoma: „Tuo tarpu meno kūrinų specifinė funkcija yra estetinė, t. y. tokia, kad traukia dėmesį, teikia malonumą, patinka dėl savo ypatingos išvaizdos, sandaros, kad gali džiuginti, žavėti, jaudinti, sukresti, prajuokinti ar nuliūdinti“ (p. 12). Arba: „Daiktas ar veiksnys objektyviai turi išorinius ir vidinius ypatumus, kuriuos estetinio išgyvenimo metu realizuojame, t. y. „pastebime“, kurie įgauna mums estetinę vertę“ (p. 12—13).

Ir dar: estetiš „<...> išgyvenimas visados susijęs su jutimu. Tad juti-
minių reiškinių sferai priklauso ir visi meno kūriniai“ (p. 13).

Vadinasi, estetiš santykis — tai juslinis tikrovės reiškinio suvokimas (gnoseologinis komponentas) plius emocinė reakcija (psichologinis komponentas). Šitoks požiūris tiesiogiai perkeliamas ir į literatūros teoriją. Į kūrinį irgi imama žiūrėti kaip į abiejų komponentų savitą samplaiką. Juslinį estetinio suvokimo komponentą literatūros kūrinyje atitinka ap-
rašytos juslinės reiškinio savybės, išorinė forma, o emocinę reakciją —
menininko arba suvokėjo patiriami išgyvenimai. Vadovaujantis tokia
samprata, pradeda kalbėti, kad literatūros kūrinys turi labai detalai
atspindėti tikrovę, reiškinius, žmones, įvykius, kad menui tai esąs prin-
cipinės svarbos dalykas. Netgi apgailestaujama, kad literatūra nesuge-
banti taip konkrečiai, detalai perteikti vaizduojamų reiškinų išoriškai
suvokiamų savybių, kaip tai daro tapybos kūriniai. Šitokia pažiūra ins-
piruoja ir vadinamąją bendros autorystės koncepciją. Anot jos, rašytojas
nepajėgia atkurti visų juslinio reiškinio aspektų, visos jo konkretybės.
Todėl, manoma, suvokėjas turi nuolatos užpildyti tos konkretybės „žemė-
lapyje“ likusias baltas dėmes savo patirties užfiksuotais reiškinų bruo-
žais.

Mūsų nuomone, tokio pobūdžio samprotavimai kelia abejonių dau-
geliu atžvilgių. Labai abejotina, kad toks kruopštus, fotografiškai detalus
išorinių reiškinio formų atvaizdavimas išvis turi ką nors bendra su
meno paskirtimi. Visapusiškas juslinio reiškinio konkretumo suvokimas
yra negalimas kaip psichologinis faktas. Žmogus niekada nesuvokia visų
reiškinio savybių, o tik tas, kurios jam tuo metu yra aktualios. Be to,
tokią pažiūrą sunku suderinti su kai kuriais kitais tradiciniais literatūros
bei meno apskritai teorijos teiginiais. Juk žinoma, kad literatūros kūriniai
išreiškia vaizduojamosios tikrovės apibendrinimą, kad dažniausia jie yra
meninės fantazijos, išmonės produktas. Pagaliau nuolatos primenama, kad
kūrinys neapsiriboja vien tik individualiomis, išorinėmis vaizduojamų
reiškinų savybėmis, bet atskleidžia jų „esmę“. Kyla klausimas, kaip
meninė išmonė gali objektyviai ir detalai atkurti empirinės tikrovės
reiškinų individualias, juslines savybes. Juk meninės išmonės pasaulio
jokiu būdu negalima tiesiogiai tapatinti su fotografiniu išorinės tikrovės
reiškinų atvaizdu, su objektyvios tikrovės atvaizdu apskritai.

Tikrovės reiškinų išorinių formų perteikimą kūrinyje nagrinėjamas
požiūris sieja, kaip minėjome, su psichologiniu veiksmu — subjektyvia
žmogaus reakcija, išgyvenimu, vertinimu. Bet čia lieka neaiškus vienas
dalykas: kas sužadina tą reakciją, išgyvenimą, kokios jo priežastys? Ne-
jaugi atvaizduotos reiškinio išorinės formos, juslinės savybės pačios sa-
vaimė? Jeigu taip, tai ta reakcija yra neturininga, tuštoka. Nusiritama
į lengvą psichologinį sensualizmą, ima vyrėti grynai psichologinė
kūrinio ir jo sužadinamos reakcijos interpretacija. Būtent iš tokių psicho-
logistinių pozicijų parašyti „Literatūros teorijos apybraižos“ skyriai apie
lyriką, epiką. Šitoks požiūris labai būdingas ir neseniai pasirodžiusiai

V. Daujotytės knygai „Lyrikos teorijos pradmenys“. Tai, mano įsitikinimu, vis dėlto vienašališkas meno kūrinio — poezijos ar prozos — aiškinimas. Jis sąlygoja neistorinį požiūrį į kūrinį, grynai psichologinę meninės kūrybos faktų interpretaciją.

Norėčiau kiek plačiau sustoti ties šiuo klausimu. Aptariamas požiūris, mano manymu, neatsižvelgia į vieną esminį elementą. Dalykas tas, kad suvokdami aplinkos reiškinius, suvokiame ne tik jų išorines formas, juslines savybes. Mes suprantame juos, t. y. suvokiamas išorines, juslines struktūras susiejame su sąvoka arba tam tikra reikšme. Mokslininkas, pavyzdžiui, stebimą faktą, reiškinį susieja su tam tikra teorija, dėsninumu, ir jam tas faktas rūpi tik tiek, kiek jis yra susijęs su tuo dėsninumu ar jį reprezentuoja, atitinka. Bendro dėsningumo suvokimas ir yra to reiškinio mokslinės reikšmės suvokimas. Praktiniame gyvenime aplinkos reiškinius daugiausia suvokiame savo interesų, poreikių, praktinių uždavinių atžvilgiu. Kitaip tariant, suvokiame juos kaip sau reikšmingus — naudingus, kenksmingus, malonius ar atstumiančius, t. y. suvokiame jų vertybinę reikšmę. Vertybinė reikšmė ir yra kaip tik tas aksiologinis komponentas, kurio trūksta aptariamam požiūriui į kūrinio suvokimą. Pradinis taškas kuriant meno kūrinį yra ne išoriškai suvokiamos formos pačios savaime, o vertybinė (žmogiška, socialinė) reiškinų prasmė, aktuali ne tik rašytojui ar poetui, bet ir kitiems tam tikros kultūros, istorinio laikotarpio, nacijos, socialinės grupės žmonėms. Kūrėją ir žmogų jaudinanti vertybinė reikšmė, jos suvokimas yra emocinės reakcijos, išgyvenimo priežastis. Meno kūrinys ne tiktai perteikia, išreiškia tą reikšmę, bet ir priverčia išgyventi ją. Vaizduojamas reiškinys konstruojamas mene kaip estetinio išgyvenimo objektas. Meninė kūryba — tai praktinių uždavinių betarpiškai nesąlygojamo socialinių vertybių (vertybinių reikšmių) išgyvenimo forma. Jeigu ignoruojame vertybinį aspektą, esame priversti remtis arba tik išoriniu reiškinų vaizdu, arba psichologinėmis suvokėjo reakcijomis, kurias tokiu atveju sunku paaiškinti.

Aksiologinis aspektas padeda suprasti ir meninės išmonės, fikcijos pasaulio kūrimo faktą. Naudodamasis įvairiomis meninės išraiškos priemonėmis (deformacija, hiperbolizavimu, sugretinimu, simbolizavimu ir pan.), kūrėjas taip konstruoja vaizdą, kad tas sugebėtų perteikti, sugestiuoti norimas vertybines reikšmes, sužadintų pageidaujamą emocinę suvokėjo reakciją, išgyvenimą. Meninės fikcijos pasaulis gali būti paaiškintas tik vertybinių reikšmių išraiškos ir išgyvenimo, o ne kažkokiais išorinės tikrovės atkūrimo motyvais. Kūrinyje vaizduojamų reiškinų pasaulis atsiskleidžia kaip meninės išmonės, fikcijos pasaulis tik sugretinus jį su gnoseologiškai interpretuojamu patyrimu, kuris nėra tiesioginis, betarpiškas meninės fikcijos pasaulio kūrimo principas.

Apibendrinant išsakytas mintis apie aksiologinį meninės kūrybos komponentą, galima tvirtinti, kad tai iš esmės kitas kūrinio ir jo suvokimo aiškinimo pagrindas, palyginti su tuo, kurį reprezentuoja tradicinė sam-

prata, derinanti tik gnoseologinį ir psichologinį požiūrius. Deja, aksiologinė meninės kūrybos interpretacija dar nėra stipriau įsitvirtinusi teorinėje literatūroje. Todėl nenuostabu, kad ji nepakankamai ryški ir mūsų aptariamose literatūros teorijos knygose.

Atsakydamas į klausimą, kas yra estetiškas suvokimas, Ž. Jackūnas teigė, kad estetinio suvokimo metu reiškinys yra išgyvenamas kaip vertybė ne praktiniame ir ne teoriniame kontekste. Toks apibūdinimas skiriasi nuo I. Kanto estetinio suvokimo sampratos tuo, kad čia iškeliamas vertybinis estetinio išgyvenimo sąlygotumas.

Atskleisdamas savo požiūrį į meno kūrinių vertinimo kriterijus, Ž. Jackūnas tvirtino, kad bendriausias kūrinių vertinimo pagrindas, savotiškas bendras vardiklis yra kūrinių sužadinamas estetiškas poveikis, jo stiprumas bei istorinė trukmė. Aiškinant, kokie yra estetinio išgyvenimo šaltiniai, galima, matyt, remtis amerikiečių estetiku Dž. Hospersu, kuris išskiria tris estetinio išgyvenimo šaltinius: plastines kūrinio vertybes, kūrinio išreiškiamas socialines, arba, anot autoriaus, „gyvenimo“, vertybes bei formalias vertybes, susijusias su kūrinio išraiškos sfera. Tokie būtų bendriausi kūrinių vertinimo kriterijai.

Norint įvertinti konkretų meno kūrinį, reikia jį minėtais aspektais palyginti su tuo, kas anksčiau buvo sukurta. Kitaip tariant, turime atsižvelgti į atitinkamo žanro kūrinius, atitinkamos nacionalinės meninės kultūros kontekstą. Tik sugręžtinus kūrinį su kitais to tipo kūriniais, galima nustatyti, ką šis meno kūrinys duoda mūsų kultūrai. Tada išryškėja realus kūrinio žadinamo išgyvenimo pagrindas ir prasmė. Kūrinio vertinimo kontekstai gali varijuoti, todėl ir vertinimas gali varijuoti. Kuo daugiau skirtingų vertinimo kontekstų, tuo didesnė galimybė susidaryti visapusišką, pagrįstą nuomonę apie kūrinį.

Atsakydamas į išreikštas abejones dėl galimybės išsiversti be psichologinio požiūrio į meno kūrinių, tarp jų ir literatūros, estetinį suvokimą, Ž. Jackūnas patikslino kai kuriuos savo teiginius. Požiūris į kūrinio suvokimą kaip į jo perteikiamos vertybinės reikšmės išgyvenimą neeliminuoja psichologinio aspekto. Pats išgyvenimas yra psichologinis reiškinys. Pagrindinis dalykas, kurį rūpėjo pabrėžti, yra aksiologinis to išgyvenimo turinys. Neatsižvelgdami į kūrinio perteikiamas vertybines reikšmes, jų bei suvokėjo visapusišką sąlygotumą (istorinį, kultūrinį, socialinį), prarandame galimybę kūrinio estetinį išgyvenimą suvokti kaip istorinį reiškinį. Juk jeigu tikrai kalbėsime, kad suvokėjas reaguoja į kūrinį, emociškai jį išgyvena, tai tas tampa bendru žmogišku, antropologiniu, neistorišku veiksniu.

Kita vertus, pabrėžti vertybinį kūrinio estetinio išgyvenimo aspektą svarbu ir metodologiniu požiūriu. Jeigu išgyvenimą aiškiname remdamiesi išreiškiamomis vertybinėmis prasmėmis, o ne priešingai, tai metodologiniu požiūriu pirminis yra aksiologinis, o ne psichologinis aspektas.

Estetinis išgyvenimas yra dviejų autonominių vertybių sistemų — išreikštų kūrinyje ir suvokėjo — sąveikos, dialogo rezultatas, realizuojamas estetinio išgyvenimo aktu.

K. STOŠKUS. Šiandien turime labai retą progą aptarti literatūros tyrimo metodologijos dalykus — vienu metu išleistos dvi literatūros teorijos knygos. Neseniai pasirodė ir trečia — V. Daujotytės „Lyrikos teorijos pradmenys“. Tokie įvykiai nedažni net senas teorines tradicijas ir gausius teoretikų kadrus turinčiose šalyse. Mūsų kultūrai — tai tiesiog precedento neturintis atvejis. Darbai parengti kvalifikučiausių literatūros specialistų, turinčių nemažą istorinių tyrinėjimų patirtį. Dalis jų — pagarsėję literatūros kritikai, atidžiai seką ir išvalgiai analizuoja dabartinės literatūros pokyčius.

Patys autoriai puikiai suprato, kad žingsnis į teoriją nėra tik dar vienos knygos parašymas, kad literatūros teorija kelia tokius uždavinius, su kuriais iki šiol nedaug tesusidurta. Jų darbą sunkino mūsų padangėje labai įprastas empirinis „istoriografinis lietuvių literatūros mokslo pobūdis“. „Literatūros istorikams ir kritikams teko persiorientuoti į neįprastą teorinio mąstymo sandarą ir stilišką“ („Apybraiža“, p. 6). Taip persiorientuoti nereikėjo tik teoretikams *par excellence* prof. V. Zaborskaitei, prof. J. Girdzijauskui, S. Žukui, dar vienam kitam. Tai jų tikroji stichija. Todėl neatsitiktinai labai gerą išpūdį daro „Literatūros mokslo įvadas“. Imponuoja koncepcijos vieningumu, nuoseklumu, dėstymo išsamumu, argumentuotumu, o ypač — metodiniu aiškumu, minčių dėstymo preciziškumu, puikiai parinktais pavyzdžiais, pagalbinės literatūros sąrašais (kukliais, bet gerai apgalvotais), aiškiai suformuluotais klausimais. Tai tiesiog klasikinio paprastumo ir rimtumo darbas, liudijantis kruopštų visų temų apsvarstymą ir gerą jų tarpusavio ryšių suvokimą. Šiuo požiūriu „Apybraižai“ sunku konkuruoti su „Įvadu“. Tai ir V. Kubiliaus minties patvirtinimas: vadovėlių neturėtų rašyti kolektyvai. Kuo įvairiamintiškesnis kolektyvas, tuo didesnis eklektiškumo pavojus, nors kai kurie skyriai gali būti labai įdomūs. Todėl „Apybraižą“ įdomiau skaityti kaip straipsnių rinkinį, o ne kaip vadovėlį. Tada gali nepaisyti tų prieštaravimų, kurie išryškėja literatūros prigimties, jos daugiareikšmiškumo, žanrinės specifikos, jos raidos ir kai kurių kitų reiškinų aiškinimuose. Žinoma, blogiau, kai tokie prieštaravimai braunasi į vieno autoriaus tekstą. Ypač jie ryškūs „Apybraižos“ I ir II skyriuose. Skaudokai jie paliečia net apskritai įdomiai ir originaliai parašytą IV skyrių. Eklektiškumas stipriai nupigina ir subanalina net palyginti informatyvų X skyrių. Visi tie darbai įdomūs savo užmojais, literatūrinių ir teorinių šaltinių gausumu. Juose kaip ir visoje „Apybraižoje“ žavi pastangos remtis naujesniais tyrinėjimais, atsiliepti į šiuolaikinius grožinės literatūros pokyčius, apčiuopti lietuvių literatūros specifiką ir neišleisti iš akių pasaulinio konteksto. Bet ką reiškia teoretikui remtis kitomis teorijomis? Tai gali būti ir savo teorijos plėtojimas, ir jos koregavimas, ir perkūrimas naujų

duomenų pagrindu. Bet visada svarbu justti savos ir svetimos koncepcijos ribas, būtina suvokti, kokie teiginiai galimi savo koncepcijoje ir kokie negalimi. Be šito eklektikos išvengti neįmanoma. Tada nepastebimai teorinis procesas degradoja į skirtingose teorijose randamų protingų minčių kompiliavimą, į citatinį mąstymo būdą, pasireiškiantį autoritarizmu ir empirizmu, kuris gali bet ką lengvai įteigti lengvatikiams protui, bet nieko negali paaiškinti ir įrodyti savarankiškam, kritiškam, ieškančiam žmogui. Kad būtų aiškiau, apie kokią eklektiką aš čia kalbu, nurodysiu porą pavyzdžių. Ir jie kalba ne apie kokį nors atsitiktinį literatūros bruožą, bet apie jos esmę. Antai p. 24 grožinė literatūra atskiriama nuo kitų kalbos tekstų pagal tą poetinės kalbos funkciją, kurios laikosi R. Jakobsonas. O ji pasireiškianti dėmesio sutelkimu „į pranešimą dėl jo paties“. Ta pati mintis kiek kitaip pakartojama p. 77. Tiesa, čia poetinė funkcija virsta estetinė. Bet ji taip pat išskiriama „iš kitų orientacija į pačią išraišką“. Toliau aiškinama, kad ši funkcija „igalina meninę kalbą ne tik perteikti informaciją, bet ir pačiai tapti informacijos objektu“. Tai laisvoka R. Jakobsono interpretacija. Tik R. Jakobsonas čia neminimas. Tuo tarpu p. 78 mėginama jau su juo polemizuoti: „<...> lyrinis eilėraštis nėra vien tik ypatingu būdu organizuota kalba, kaip tvirtino poetinės kalbos teoretikas R. Jakobsonas. Ji yra menas, kuriamas kalbos pagrindu“.

Vadinasi, išoriškai žiūrint, turime lyg ir dvejopą santykį su populiaria R. Jakobsono koncepcija: II skyriuje ji priimama, IV — faktiškai priėmus, žodiškai ginčijama. Bet pasigilinus matyti, kad nepadaroma nei viena, nei kita. A. Kalėda, pacitavęs svetimą mintį, tuoj pat ją „užmiršta“, nes literatūros kūrinį aiškina kaip estetinio išgyvenimo sukūrimo „priemonę“, „tikrovės įvaldymo ir pažinimo būdą“ ir pan. Net tada, kai jis kūrinį vadina „realybės iliuzija“, „meninės fikcijos pasauliu“, neaišku, ką tai turi bendra su R. Jakobsono „nuostata į pranešimą“. Kita vertus, neįmanoma suprasti, ką reiškia J. Sprindytės polemika su R. Jakobsonu, jeigu priimama jo svarbiausia idėja apie poetinės funkcijos pasireiškimą orientacija į pranešimą. R. Jakobsonas neabejoja, kad eilėraštis yra meno kūrinys, bet jis jį laiko iš esmės formalia struktūra, kuri gaunama kombinuojant ekvivalentiškumo, panašumo ir skirtingumo pagrindu parinktus įvairių lygių kalbos elementus.

Su kitokio pobūdžio sunkumais teorinis mąstymas susiduria X skyriuje. Atsiribojęs nuo įvairių specialių literatūros raidos aiškinimų, autorius imasi neišsprendžiamo uždavinio — iš bendro marksistinio istoriškumo principo išvesti specialią literatūros raidos koncepciją. Tas uždavinys dar labiau susikomplicuoja, kai istoriškumas mėginamas pateikti ne išdėstant jo teoriją, bet parenkant iš labai skirtingų kontekstų atsitiktines marksizmo klasikų citatas. Iš jų autoriui pavyksta padaryti tik tokias banalias išvadas, kad literatūros raidą „reikia nagrinėti“ konkrečiai, kad ją „reikėtų suprasti kaip pozityvius jos kitėjimo rezultatus, kai besivystantis reiškinytis pereina iš vieno būvio į kitą“, kad į ją „reikia žiūrėti

kaip į praeities ir dabarties vienovę", kad ji „sudėtingais ryšiais susijusi su bendru istorijos procesu, yra jo sąlygojama" ir t. t. (p. 338). Jei tos visos banalybės sudaro marksistinę istoriškumo sampratą, sunku suprasti, ką ji gali duoti literatūros raidos aiškinimui. Todėl neatsitiktinai į tuos savo paties paspėstus spąstus patenka ir autorius: atmetęs specialias literatūros raidos koncepcijas, o iš marksistinio istoriškumo principo išvedęs gana skurdžias mintis, jis ničnieko negali pasakyti, kas yra ta literatūros raida. Visa „teorija" čia užsibaigia gerai žinoma eklektikų formule „tai yra tiesa, bet tiesa ir visai priešingas dalykas". „Literatūra progresuoja,— sako autorius,— ji nuolat turtėja, kyla bendras jos išsivystymo lygis. Tačiau tai dar nereiškia <...>, kad kiekviename naujame literatūros raidos etape turi būti sukurtos didesnės meninės vertybės negu ankstesniame. Pripažindami socialistinį realizmą istoriškai brandesniu literatūros raidos etapu, dar neturime teisės (?) tvirtinti, kad jis savo pasiektu meniniu lygiu pralenkia ankstesnę literatūrą: tuo tik pabrėžiame jo vietą meno raidos istorijoje" (p. 340). Kas gi tada yra literatūros progresas, kas yra turtėjimas, jeigu jos vertė yra tokia pati kaip ir ankstesnio meno. Ar jis čia nėra frazė be turinio?

Šitų poros pavyzdžių turbūt užtenka, kad paaiškėtų sunkumai, kurių nelengva išvengti empiriniam protui, pasukusiam į teorijos sritį, ir kurie palieka pėdsakus įdomiai ir kūrybiškai parengtoje „Apybraižoje". Juos užmiršti tik skaitydamas J. Girdzijausko, S. Žuko, V. Kubiliaus, V. Gužausko, A. Samulionio parengtus skyrius. J. Girdzijauskas imponuoja minties aiškumu, tikslumu, koncepcijos išsamumu, nors gausi ir kiek pedantiška terminų inventorizacija prašosi įjungti poetinių reiškinių susidarymo procesą. Drąsus, kartais net rizikos nevengiantis pasiryžimas reduuoti nuvalkiotas koncepcijas, įprastam verbalizmui svetimas originalios minties gimimas, platus teorinis horizontas matyti S. Žuko tekste. V. Kubiliaus parašyti skyriai — tai savotiškas dabartinės poezijos ir prozos įvadas. Dėl daugiareikšmio eseistinio minties dėstymo gal kartais kiek sumažėja jos aiškinamoji, bet nepaprastai išauga charakterizuojamoji galia. Autoriaus pateiktos literatūros reiškinių charakteristikos — labai taiklios ir įžvalgios. Kiek kitokia nuostata pastebima kruopščiai parengtame, neblogai metodiškai išdėstyame, bet gal ne visur vienodai teoriškame A. Samulionio skyriuje apie dramą. Čia labiau linkstama į klasikinę tradicinę kūrybą negu į XX a. inovacijas. Minčių dėstymas — aprašomasis aiškinamasis.

Na, bet pakaks detalių. Ne dėl jų čia mes susirinkome. Apie jas išsinekęjau tik tam, kad palyginčiau du labai panašios struktūros ir paskirties, bet gana skirtingo pobūdžio darbus. Tik dėl to skirtingumo jų pasirodymas vienu metu yra vertingas.

Dabar norėčiau grįžti prie bendrų dalykų, apie kuriuos kalbėjo Ž. Jakūnas. Daugeliui jo pareikštų pastabų ir man norėtusi pritarti. Žinoma, būtų galima ginčytis, koks vadovėlis geresnis — nusistovėjusių požiūrių ar susiduriančių nuomonių. Aš irgi stočiau už probleminį: toks labiau

žadina mintį, įtraukia skaitytoją į tiesos ieškojimo procesą,— vadinasi, labiau atitinka šiuolaikinės pedagogikos reikalavimus. Bet, kita vertus, reikia skaitytis su tradicija. Žinios — ne tik tiesos ieškojimas, bet ir tam tikra sistema. Ją suformuoti taip pat nelengva.

Nesiryžčiau be išlygų siūlyti, kad knygoje būtų aptariamai literatūros kūrinio suvokimo klausimai. Man rodos, kad šiems dalykams ir taip jau daug dėmesio skiriama. Galų gale ir patys darbai dideliu mastu tam tikslui parašyti (žr. „Apybraižos“ p. 6). Bet negaliu nepritarti Ž. Jackūno nuomonei, kad darbuose pernelyg dominuoja psychologizmas bei gnoseologizmas. Psichologizmas čia pasireiškia ne tik tuo, kad literatūros reiškiniai kartais traktuojami kaip pasitenkinimo, nesuinteresuotumo jausmo, emocijų sužadavimo priemonė, bet ir tuo, kad literatūrinės kūrybos prigimtis mėginama aiškinti rašytojo psichiniais sugebėjimais (talentu, vaizduote, įkvėpimu ir pan.). Tada literatūros istorinis procesas pasidaro kažkoks „pridečkas“ prie literatūros teorijos. Jeigu literatūrą laikome visuomeniniu, kultūriniu reiškiniu (o tuo aptariamų darbų autoriai lyg ir neabejoja), tai jos prigimties reikėtų ieškoti tose jos istorinėse formose, kuriomis ji išsiskiria iš sinkretinio kultūros raidos etapo, o vėliau vienaip ar kitaip atsiriboja nuo kitų susiformavusių kultūros sričių. Šitaip žvelgiant į literatūrą, negalėtų ateiti į galvą mintis atskirti literatūros istorinę raidą nuo jos prigimties, esmės aiškinimo, o dabartinė knygų struktūra turėtų atrodyti kaip tam tikras eklektinis kompromisas tarp psichologinio ir kultūrologinio (visuomeninio) požiūrio į literatūrą.

Apie šių darbų gnoseologizmą drįstame kalbėti dėl to, kad juose pažinimo teorijos sąvokos („tiesa“, „pažinimas“, „žinojimas“, „tikrovės aiškinimas“ ir pan.) vartojamos labai skirtingiems literatūros kūrinio aspektams, jo poveikio ypatybėms ir net jo panaudojimo galimybėms nusakyti. Pažintinės funkcijos pasireiškimu čia laikomi ir realistiniai vaizdai bei fantastiniai paveikslai, ir išreiškiamos mintys, jausmai, dvasinės būsenos (tiek personažų, tiek ir paties menininko), ir kūrinio sukelti išpūdžiai (jutimai, tikroviškumo suvokimas, įtikinamumas ir pan.), ir kūrinio panaudojimas pažintiniams uždaviniams spręsti. „[vade“ visa ši „pažinimo“ formų įvairovė redukuojama į įtikinamumą: „Svarbu ne adekvatiškumas realybei, bet įtikinamumas. Meno kūrinys turi mus įtikinti, priversti džiaugtis, kentėti, turi būti įtaigus, išpūdingas, o ar vaizduojamasis pasaulis tikroviškas ar sąlygiškas — nesvarbu“ (p. 35). Toliau įtikinamumas siejamas su „vaizduojamojo pasaulio vidine logika“. Kada ta logika mus įtikina, tada „mes kalbame apie meninę tiesą“ (p. 36). Toks daugiareikšmis „pažinimo“ termino vartojimas jo turinį daro sunkiai suprantamą. Juk vienu atveju kalbama apie pažintinių psichinių procesų santykius su tikrove, kitu — apie vaizdų išdėstymo tvarką, trečiu — apie subjektyvų žmogaus pritarimą tai tvarkai (įtikina tai, kas labai nutolsta nuo *mums žinomos* dalykų padėties), ketvirtu — apie kūrinio kaip visuomenės gyvenimo dokumento tyrimą; vienas dalykas — kūrinys kaip pažintinės veiklos rezultatas (toks, sakysime, yra mokslo veikalas) ir vi-

sai kitas dalykas — kūrinio panaudojimas žinioms gauti (tokių žinių teikia ir puodo šukės, ir gamtos reiškiniai). Jeigu manoma, kad tokie skirtingi dalykai turi kokį bendrą turinį, jį reikėtų rimtai įrodyti. Tuo labiau praverstų išaiškinti tokios pažinimo sampratos santykį su psichologine bei filosofine pažinimo koncepcija. Be šitokio darbo įprastas įvairių tiesų (psichologinių, praktinių, meninių ir pan.) postulavimas negali turėti įtikinamosios galios.

Tai bene svarbiausi dalykai, kuriuos knietėjo pasakyti. Šių pastabų, kaip gerai pasakė Ž. Jackūnas, nereikėtų laikyti parašytų vertingų darbų kritika. Tai tik samprotavimai apie bėdas, būdingas mūsų dabartinei meno teorijai ir estetikai, ir tam tikras raginimas bendromis jėgomis aptarti kai kuriuos teorinę prasmę prarandančius minties stereotipus, ryžtingiau leistis į teorijos sritį. Dėl to čia mes ir susirinkome. Džiaugiamės padarytais darbais, bet siekiame, kad tas džiaugsmas būtų kuo konstruktyvesnis.

A. KRASNOVAS. Ir „Literatūros teorijos apybraižos“, ir V. Zaborskaitės „Literatūros mokslo įvado“ pratarmėse pabrėžta, kad svarbiausias jų tikslas — praktinis. Jomis siekiama sistematizuoti iki šiol pasauliniame literatūros moksle sukauptas žinias, pritaikant jas lietuvių literatūros specifikai. Šie tikslai lėmė ir abiejų literatūros teorijų struktūrą, kuri yra stebėtinai panaši (apie tai kalbėjo ir K. Stoškus). Prisipažinsiu, tai mane gerokai suglumino. Maniau, kad struktūrą lėmė aukštosios mokyklos programa, tačiau V. Kubilius paaikškino, kad, svarstant apybraižos planą bei struktūrą, į programas nebuvo atsižvelgta, vadinasi, tai kūrybinis knygos autorių sumanymas.

Praktinio pritaikymo prasme abi knygos yra nuoseklios ir savotiškai sistemiškos. Daugiausia dėmesio skiriama per ilgus amžius sukauptoms žinioms apie atskirą literatūros kūrinį, literatūros procesą išdėstyti. Gana išsamiai aprašoma stilistika, eilėdara, literatūros žanrai, taip pat literatūros raida. Didžioji dalis tekstų skiriama tradicinėms dar Aristotelio, N. Bualo, J. Peterzeno, D. Ovsianiko-Kulikovskio aptarinėtoms sąvokoms — tropams, eilėdarai, literatūros rūšims, — ir tai labai krinta į akis. Šias sąvokas V. Zaborskaitė, J. Sprindytė, J. Girdzijskas, S. Žukas dažniausiai analizuoja nebanaliai, pasitelkdamį naujausius literatūros mokslo pasiekimus bei idėjas. Autoriaus požiūris, nuoseklus sistemiškas aiškinimas vienuose skyriuose ryškesnis, kituose blankesnis. Tačiau kurios individualųjį sistemškumą varžo būtinumas aiškinti tas sąvokas, kurios nuo seno prigijusios literatūros moksle ir kurias palyginti gerai išanalizavo dar antikinė retorika. Kaip pavyzdį galėčiau pateikti J. Sprindytės straipsnį apie stilistiką, kuriame tropų, kaip stilistikos elementų, aprašymas ir su tropais susijusios problematikos referavimas nelabai išplaukia iš pačios J. Sprindytės stilistinės sampratos. Bet ji priversta aiškinti tradicinės sąvokas, nes tokia yra tradicija, nes tokios struktūros veikale be jų tiesiog neįmanoma apsieiti. Apskritai „Apybraižos“ ir „Įvado“ siste-

miškumas, galima sakyti, yra išorinis, besiremiantis skirtingais laikotarpiais ir skirtingais pagrindais susiformavusių sąvokų sistema. Todėl tą sistemą vadinčiau daugiau aprašomąja, sumuojančia, bet ne aiškinamąja.

Ir „Apybraižos“, ir „Įvado“ nenuoseklumas iškart iškyla, vos pamėgini išsiaiškinti, kokie ryšiai sieja atskirus literatūros elementus. Pavyzdžiui, koks santykis tarp kūrinio stiliaus ir struktūros? Ar tai visai skirtingos, ar susiliečiančios, ar kaip dalis ir visuma santykiaujančios sąvokos? Kita problema — stilius ir eiliavimo būdas. Kokie ryšiai sieja šias dvi kūrinio ypatybes? Aprašomosiose literatūros teorijose atsakymo į šiuos klausimus nėra. Nerasime jo ne tik dėl to, kad šiuo metu šios sąvokos, ypač stilius, vartojamos skirtinga prasme. Vieni stilių supranta siaurai, kaip išorinę kūrinio ornamentiką, kiti plačiau, kaip visus kūrinio elementus vienijančią jėgą, pagal žinomą principą: stilius — tai žmogus. (Beje, skeptiškai reikėtų žiūrėti ir į filologų skundus dėl sąvokų „nususistovėjimo“. Jos „nususistovi“ tik tada, kai numiršta, kai pasitraukia iš dabarties į praeitį, istoriją. Pažiūrėkime, kokie aiškūs, galutinai „nususistovėję“ kai kurie „numirę“ antikinės literatūros žanrai ir jų prasmė.) Tiesiog šiuolaikinės teorijos (ne tik lietuviškosios, bet ir nemaža dalis išleistų kitomis kalbomis) labai nedrąsiai kelia klausimą apie literatūros kūrinio sudedamųjų dalių koherenciją bei hierarchiškumą. Kitaip sakant, per maža pastangų suvokti ir apibūdinti savo objektą kaip sistemą. Beje, jei tokios pastangos ir daromos, jos dažniausiai atrodo dirbtinokos, nes istoriškai paveldėtas sąvokų konglomeratas yra tik konglomeratas. Šį teiginį iliustruosiu pavyzdžiu iš žanrų teorijos. Šiuo metu vis dar paplitusi aristotelinė literatūros skirstymo į tris rūšis schema. V. Zaborskaitė ir S. Žukas, rašę apie literatūros rūšis, pabrėžia, kad šiandien labiausiai į akis krinta literatūros susiskaidymas į prozą ir poeziją. Kyla klausimas — gal šiuo metu būtų produktyvesnis ir sistemiškesnis skirstymas į dvi rūšis? Tačiau padarius šias dėmesio vertas pastabas, žadančias naują požiūrį į literatūrą, ir, suprantama, į mokslinius atradimus, toliau eina tradicijos suponuotu keliu, referuojant apie aristotelinę rūšių ir žanrų sistemą. Kartu jaučiama, kad su ta sistema kažkas ne taip. Daromos įvairiausios išlygos apie žanro negrynumą, sakoma, kad negrynas žanras — tai natūrali literatūros būseną. Kalbama apie žanrų sinkretizmą. V. Zaborskaitė tiesiai sako, kad žanrų sinkretizmas ir teikia kūrinui meniškumo. Tai sviri mintis, ir taip norėtuši ją palaikyti, tačiau jos nepašalina visa „Įvado“ struktūra. Kyla klausimas — jei literatūros praktika šiandien taip kertasi su rūšių sistema, jų klasifikavimu, tai gal ir klasifikavimą lemia ne tiek pačios literatūros ypatybės (ypač jos tapatumą garantuojančios esminės ypatybės), kiek tradicijų nulemtas išankstinis mūsų požiūris?

Vidinio, aiškinamojo sistemškumo stoka jaučiama ir kitomis kalbomis išleistuose vadovėliuose. Kaip pavyzdį galėčiau paminėti palyginti neseniai išleistą „Vvedeniye v literaturovedeniye“ (redagavo G. Pospelovas). Atkreipiau dėmesį, kad apie meninę kalbą ir apie meniškumą kal-

bama net trijuose skyriuose, ir visi jie išmėtyti skirtingose knygos vietose. Panašiai ten kalbama ir apie literatūros rūšis. Iš pradžių aiškinama literatūros rūšies sąvoka, o apie atitinkamas rūšines literatūros ypatybes — lyriškumą, epiškumą, dramiškimą — kalbama knygos pabaigoje. Rūšies ir rūšinio požymio atskyrimas, viena, yra pagrįstas (tam tikrą lyriškumo dozę gali turėti ir epinis, ir dramatinis kūrinys), kita vertus, byloja apie tam tikrą knygos eklektiškumą.

Šiuolaikiniame moksle vis didėjantis sistemiškumo vaidmuo bei autoritetas leidžia žiūrėti į minėtas literatūros teorijas kaip į teorijas, sumuojančias jau esamas žinias, bet nepretenduojančias į naujų žinių atradimą. Naujos žinios, nauja pažiūra į kūrinį ar į kokią nors literatūros ypatybę turėtų atsirasti pažvelgus į literatūrą kaip į savarankišką daugiasluoksnią ir daugiapakopę sistemą. Šitaip žvelgiant, galbūt pasirodytų nereikalinga ne viena tradicinė sąvoka, iškiltų būtinybė sukurti naujas, negirdėtas sąvokas... Taip atsitinka visuomet, kai sukuriamos originalios teorijos, siūlančios savąjį problemos supratimą, savąją sistemą. Taip atsitiko, mano nuomone, su tokiomis autoritetingomis sistemomis kaip G. Hėgelio estetikos ir literatūros teorija, R. Ingardeno, M. Bachtino, prancūzų semiotikų teorijos, kurios yra, sakyčiau, teoretiškesnės negu chrestomatinės literatūros teorijos. Sistemiškumas jose reiškiasi ne tiek siekimu aprėpti visas literatūros problemas, kiek originalaus požiūrio formavimu, jeigu galima taip sakyti, pasirinkimu. Įdomu, kad tokių teorijų kūrėjai paprastai apsieina be tradicinių terminų, drąsiai kuria naujus, kurių didelė aiškinamoji jėga sudaro prielaidas išvirtinti jiems pasaulinėje literatūros mokslo „rinkoje“. Kaip pavyzdį galėčiau paminėti tokias R. Ingardeno sąvokas kaip „kūrinio konkretizavimas“, „pavaizduotas pasaulis“, „hierarchiniai lygmenys“, kurios iš pradžių net neskambėjo kaip terminai, o dabar aprašomos daugelio tautų literatūros terminų žodynuose. Mančiau, kad pasirodžius aprašomiesiems literatūros teorijos veikalams, lietuvių filologinė mintis priartėjo prie panašios netradicinės literatūros teorijos.

A. KATALYNAS. Norėčiau kaip ir A. Krasnovas apie literatūros teorijos problemas kalbėti jų sistemos aspektu. Man rūpėtų ne tiek vienu ar kitu problemų aiškinimo šiose knygose konkretus turinys, kiek tų problemų analizės principai, problemų loginiai ryšiai bei tai, kaip tos problemos atrodo teorinėje sistemoje. Šiuo požiūriu svarbiausias klausimas būtų toks: kaip literatūros teorijos problemų aiškinimas siejamas ir sietinas su bendrosios meno teorijos pagrindais, pirmiausia — su meno specifikos samprata. V. Zaborskaitės knygoje nuo to ir pradėdama — prieš imantis aiškinti literatūros kaip žodžio meno ypatumus, aptariama pati meno sąvoka. Labai svarbu, kad knygos skyriuje „Grozinės literatūros esmė ir funkcijos“ yra ir specialus skyrelis „Kas yra menas?“ (p. 11); be to, bendrieji estetikos klausimai knygoje svarstomi ir kitur. Esminiu meno specifikos požymiu autorė laiko jo estetinę funkciją. „Apy-

braižoje" bendrosioms metodologinėms meno teorijos problemoms specialaus dėmesio neskiriama, apie estetinę funkciją kaip pagrindinį grožinės literatūros požymį užsimena A. Kalėda, J. Sprindytė. Toks požiūris marksistinėje estetikoje pastaruoju metu plėtojamas daugelio teoretikų. Bet jis (ir mūsų respublikoje) dar nelabai seniai daug kam atrodė įtartinas (nes ar tai jau ne estetizmo recidyvas?), „normaliu“ ir tarsi įteisintu buvo laikomas požiūris į meną kaip į tikrovės pažinimo formą (tai vadinamasis gnoseologizmas). Beje, daugelio literatūrų darbuose tebėra ryškus senas gnoseologistinis meno utilitarizavimas.

Suprantama, taip aiškinant meno prigimtį, reikia aptarti estetikos meno funkcijos specifiškumą. Jį V. Zaborskaitė sieja su estetinio stebėjimo neutilitariškumu, vadinamuoju nesuinteresuotumu. Tai klasikinė I. Kanto tradicija. („Apybraižoje“ estetinę funkciją A. Kalėda ir J. Sprindytė aiškina kitaip.) Ši tradicija įvairiai plėtojama dabartinėje užsienio estetikoje, ji yra susilaukusi dėmesio ir tarybinių teoretikų darbuose. Gaila, kad apie tokios teorinės linijos ištakas autorė neužsimena ir net nepamini I. Kanto pavardės (čia ji apsiriboja viena kita N. Černyševskio pastaba). Aptardama „nesuinteresuotumo“ kategoriją, autorė estetikos subjekto santykių aiškina tik tai jo skirtingumo nuo praktinio santykio požiūriu. (Tai ji iliustruoja vykusiais, gražiais pavyzdžiais.) Šiuolaikinėje estetikoje estetikos santykių analizuojamas ne tik praktinio, bet ir pažintinio santykio kontekste. Ir estetikos nesuinteresuotumą daugelis autorių apibūdina kaip nesuinteresuotumą ir pažintinių tikslų atžvilgiu. Žinoma, autorė gali laikytis kitokios nuomonės. Bet paaiškinti estetinio santykio savitumą pažintinio santykio atžvilgiu, parodyti šių sąvokų — estetinio santykio ir pažintinio santykio — tarpusavio ryšį yra svarbu. Galime pasigesti ir dar vieno svarbaus dalyko: knygoje visai neužsimeinama apie tokią fundamentalią kategoriją kaip „estetinė nuostata“. Be estetikos nuostatos sąvokos šiandien ir objektyvistinės meno teorijos nelabai išsiverčia. Beje, estetikos nuostatos sampratą, kai autorė kalba apie estetikos santykių, galime įžiūrėti, — tik ta samprata tarsi paslėpta, nes nevartojamas estetikos nuostatos terminas.

Meno prigimties, siejamos su estetinė funkcija, samprata iš karto tikslinama. Autorė pabrėžia, pirma, įvairiai pasireiškiantį meno daugiafunkciškumą (autorės pozicijų priešprieša estetizmui), antra — kitų, nespecifinių, funkcijų nesavarankiškumą estetikos funkcijos atžvilgiu (priešprieša utilitarizmui). Tai ir meno santykinės autonomijos (nors autorė šito termino nevartoja) trumpas, principinis paaiškinimas.

Taip „Įvade“ aptariama meno specifika. Kokią tai turi reikšmę konkrečių literatūros teorijos problemų analizei?

Pirmiausia galima sakyti, kad autorės požiūrį į meną ir į grožinę literatūrą kaip į *estetinės* kultūros reiškinį, kaip į *santykiškai autonomišką* kultūros reiškinį nuolat matome knygoje realizuotą netiesiogiai, sakysim, kai ji kalba apie empirinius dalykus — aptaria literatūros istorijos reiškinius ar analizuoja teorinių aiškinimų iliustravimui pateiktus tekstus;

autorei negalėtume primesti literatūros utilitarizavimo, sociologistinio, moralistinio ar kitokio suprimityvinimo arba, kita vertus, estetizmui būdingų meno išgryninimų. (Ta proga verta pasakyti, kad empirinę medžiagą autorė pateikia ir aiškina kaip puiki eruditė, tekstus analizuoja pavydėtinai subtiliai.)

Čia man daugiau rūpėtų, kaip knygoje išdėstytos pažiūros į meno specifiką realizuojamos tiesiogiai aiškinant teorines literatūros mokslo problemas. Mano supratimu, šiuo požiūriu konceptualinis vientisumas ne visada išlaikomas.

Kalbėdama apie meno prigimtį, autorė estetinę funkciją išskyrė kaip svarbiausią — kaip meno specifikos požymį, kitų funkcijų realizavimo sąlygą. Suprantama, kad toliau knygoje svarstant jau literatūrologijos dalykus, šitas akcentas yra esminis: literatūros kaip meno rūšies esminiu (ir skiriančiu ją nuo negrožinės literatūros) požymiu, būdami nuoseklūs, turime laikyti jos estetinę funkciją. Tačiau, perėjusi prie grožinės literatūros prigimties dalykų, autorė apie estetinę funkciją (ar estetinį poveikį, estetinius išgyvenimus ir pan.) ilgai nieko neužsimena. Estetinė funkcija neminama ir skyrelyje „Literatūra — žodžio menas <...>“. Šiame ir kituose (beveik visuose) skyriaus „Grožinės literatūros esmė ir funkcijos“ skyreliuose autorė literatūrologinius dalykus aiškina remdamasi jau kitais pagrindais, kurie su estetine funkcija nesiejami. Tai, kas buvo kalbėta svarstant klausimą „Kas yra menas?“, dabar, kalbant apie literatūrą kaip meną, tarsi neturi reikšmės. Skyrelyje „Pažintinė literatūros funkcija <...>“ anksčiau sakyta mintis apie „kitų“, t. y. nespecifinių, funkcijų sąsają su estetine funkcija faktiškai pamirštama: apie pažintinę funkciją kalbama kaip apie savarankišką, estetinė funkcija visai neminama. Be to, pažintinė funkcija čia laikoma net svarbiausia — autorė teigia, kad literatūros „esmę sudaro sintetiškas ir konkretus žmogaus pažinimas“. Ankstesnis požiūris į meno esmę, kuri buvo siejama su estetine funkcija, lyg ir dingę, tęsiama žinoma gnoseologinė tradicija. Šia linkme einama ir toliau. Literatūros savitumas aiškinamas gretinant literatūrą su mokslu kaip dvi pažinimo rūšis ir kartu jas, kaip skirtingas pažinimo rūšis, priešpriešinant: mokslas, sako autorė, žmogų tyrinėja specialiais aspektais, o literatūra vaizduoja žmogų kaip konkretų, gyvą asmenį (t. y. ne specialiais aspektais). Pažintinių galimybių požiūriu literatūrai priskiriamas net tam tikras pranašumas prieš mokslą. Tai taip pat charakteringa vienos iš gnoseologizmo atmainų išraiška. Jei vadovausimės knygos pradžioje išdėstyto požiūriu į meno prigimtį, tai esminius grožinės literatūros ir mokslo skirtingumus turėsime matyti ne tos pačios pažintinės plotmės ribose, o kaip tik nevienodoje jų paskirtyje (meno paskirtis buvo siejama su estetine jo funkcija); tiktai atsizvelgdami į meno specifiką (į estetinę jo funkciją) galime aiškinti ir pažintinės meno ar, konkrečiau, literatūros funkcijos reiškimosi ypatumus. Be to, autorės požiūris į literatūros esmę, kuriuo pabrėžiamas pažinimo objekto savitumas, neatitinka ir teorinio universalumo reikalavimų — yra daug ir gerų

literatūros kūrinių, kuriuose apie žmogų kalbama gana abstrakčiai ir kuriuose jis nerūpi kaip konkretus ir gyvas asmuo. Todėl vaizdavimo konkretumas negali būti laikomas nei būtinu, nei skiriamuoju grožinės literatūros požymiu. Kita vertus, autorė vaizdavimo tikroviškumo nelaiko universaliu literatūros atributu. Svarbu, pabrėžia autorė, ne kūrinio vaizdų adekvatumas tikrovei, o jų įtikinamumas. Bet ginčytinu dalyku čia galima laikyti kitką. Jeigu mus įtikina vaizduojamojo pasaulio vidinė logika, rašoma knygoje, mes kalbame apie meninę tiesą,— o kūrinys bus įtikinamas, kai jis bus meniškasis. „Meninė tiesa“ aiškinama „meniškumo“ pagalba. Tai tautologiška. Meninės tiesos sąvoka, kaip meniškumo sinonimas, tekste suprantama. Bet žodis „tiesa“ čia visai neturiningas — nebent tuo, kad jis pasirinktas kaip komplimentinis žodis. O estetikos literatūroje „meninės tiesos“ prasmį randame ir kitokių: ji reiškia, pavyzdžiui, ir menininko nuoširdumą, ir turinio ir formos vienybę, ir stilistinį vientisumą, ir dar daug ką — priklausomai nuo autoriaus noro. Tada žodis „tiesa“ lieka tuščias, pasakyme „meninė tiesa“ ta „tiesa“ reiškia visai ne tiesą, kad ir kokia prasme, o kažką kita. Beje, kitur literatū darbuose, be nuolat vartojamo neturiningo pasakymo „meninė tiesa“, paprastai priešpriešinamo „gyvenimo tiesai“ („Apybraižoje“ V. Gužauskas mini „pliką gyvenimo tiesą“), sutinkame ir „meno sąžinės tiesą“, „meno gyvenimiškumo tiesą“, „pažintinę tiesą“, „širdies tiesą“, „dorovinę tiesą“ ir dar įvairių tiesos rūšių, gnoseologijai ar logikai nežinomų. „Tiesa“ pasirodo esanti tiesiog „kažkas tai“, ji padaroma kažkokiu rafinuotai mistifikuotu žodžiu.

Rimto dėmesio verta estetikų ir menotyryninkų darbuose retokai nagrinėjama problema — potencialaus adresato, kūrinio suvokėjo reikšmė meno kūrybai. V. Zaborskaitės knygoje trumpai ir gana aiškiai tai aptariama atkreipiant dėmesį ir į lietuvių literatūros raidos ypatumus, sąlygotus skaitančiosios visuomenės (adresato) pokyčių: kai pagausėjo lietuvių šviesuomenės (XIX a. pab.—XX a. pr.), pasikeitė ir literatūros pobūdis. Bet adresato poveikį tekstui reikėtų suprasti ir platesne prasme: rašytojas orientuojasi ne tik į visuomenės kultūrinį lygį, bet ir į adresato nuostatą — į estetinę nuostatą, į potencialią nuostatą reaguoti į kūrinį kaip į meno reiškinių. Knygos pradžioje aptarta meno kūrinio kaip *estetinio* objekto problema svarbi ir čia — kalbant apie grožinės literatūros, kaip meno, adresatą. („Apybraižoje“ S. Žukas formuluoja tarsi paradoksalų, bet neabejotinai teisingą ir svarbų teiginį, jog skaitytojas yra ir literatūros proceso subjektas. Bet apie adresatą, kaip *meno* kūrinio suvokėjo, specifiškumą čia taip pat nekalbama.) Todėl grožinės literatūros kūrinio suvokimo *specifiškos*, *estetinio* suvokimo problema yra teoriškai reikšminga ir kaip grožinės literatūros funkcionavimo visuomenėje problema.

Čia aš apsiribojau iš esmės tik vienu klausimu — norėjau pažvelgti į tai, kaip tam tikros literatūrologinės problemos vienu ar kitu savo aspektu gali atrodyti tokios fundamentalios problemos kaip meno speci-

fika kontekste. Iš dalies todėl apie literatūros teorijos dalykus kalbėjau sutelkdamas dėmesį daugiausia tik į V. Zaborskaitės knygą. Tai labai solidus teorinis darbas, jame matoma mokslinė mąstysena verta rimto dėmesio. Šiomis pastabomis, tarp jų ir diskusinėmis, negalėjau turėti pretenzijų į knygos turinio dalinį aptarimą. Knyga buvo tiktai tarsi dings-tis pažvelgti į kai kurias teorines problemas, jų loginius ryšius. „Apybraiža“ šiuo atžvilgiu kitokia. Struktūros požiūriu ji vientisa, bet tai autorių kolektyvo darbas. Todėl apie ją kalbėti problemų sistemos požiūriu reikėtų, matyti, visai kitaip.